

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 21 Volume: 5 Issue: 21

Bahar 2012 Spring 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

8 NUMARALI (KAMAME) KİLİSE DEFTERİ'NİN TANITIMI VE FİHRİSTİ "INDEX AND INTRODUCTION OF THE CHURCH BOOK(KAMAME) 8"

İhsan SATIŞ*

Özet

Kilise defterleri, gayrimüslim cemaatlere ait kilise, havra, mezarlık ve okul gibi dini ve hayrî mekânların tamiri veya genişletilmesi ile ilgili fermanların kayıtlarını ihtiva etmektedirler. Bu defterlerde Osmanlı coğrafyasında yaşayan gayrimüslimlerin din-ibadet, eğitim-öğretim hürriyetleri ve demografik yapıları ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 1456-1922 tarihleri arasındaki kayıtları gösteren 10 adet kilise defteri vardır. Bu çalışmada kilise defterlerinin önemi ele alınarak 8 numaralı kilise defterinin tanıtımı ve fihristi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kilise Defteri, Kamame, Gayrimüslimler, Rumlar.

Abstract

Church books contain edicts on the repair and extension of religious or charity buildings such as churches, synagogues, cemeteries and schools. These books contain important information about the freedom non-muslims living within the boundaries of the Ottoman Empire enjoyed in practicing their religious and educational rights and their demographic structures. The Ottoman Archives of the Prime Ministry comprise ten church books which contain records between 1456 and 1922. In this study, the church book 8 is indexed and introduced, placing an emphasis on the importance of church books in general.

Key Words: Church Book, Kamame, Non-Muslims, Greeks.

Giriş

Osmanlı Devleti, geniş topraklara egemen olan, bünyesinde çeşitli ırk, dil, din ve kültürlere sahip kişileri barındıran bir devlettir. Bu kişiler etnik kökenleri dikkate alınmadan, Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan olarak dikkate alınmışlar ve öylece sınıflandırılmışlardır. Dinî grupların her birine de *millet* adı verilmiştir. Çünkü millet Arapça'da din veya mezhep demektir. Böylece aynı din ve mezhepte bulunan cemaatlere millet denilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yapısı özellikle farklı dini mensubiyetlere tanıdığı din ve ibadet özgürlüğünü içermektedir. Gayrimüslim cemaatlere yönelik geniş bir hoşgörü ve iyi niyet temeline dayanan hukuk sisteminin uygulanmasıyla ortaya çıkan toplumsal yapı, tarihin en önemli çoğulcu toplum politikasını göstermiştir. Kuşkusuz bu söylem sadece bir retorik değil, tarihi vesikaların kanıtlandığı hususlardır. Osmanlı arşiv vesikaları bu hususun en güçlü tanıklarındır. Bu

* Arş. Gör., Tunceli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.

vesikalar tarafsız bir gözle değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere gösterdiği geniş hoşgörü ve özgürlüklerin belli başlı dönemlere ve bazı idareci şahsiyetlere bağlı olmadığını, birbirinden çok farklı etnik köken ve kültürlerle sahip insan topluluklarının yüzyıllarca yan yana, kendi kültürlerini koruyarak yaşadıkları görülecektir (Bozkurt, 1996: 1; Kaya, 1994: 516-517; Olgun, 2010: 223).

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin sosyal, ekonomik ve hukuki durumları literatürde üzerinde çokça durulan konulardan birisidir. Bu yoğun ilgiye rağmen bu mevzuda çözülmesi gereken birçok problem göze çarpmakta olup yapılan çalışmalarda gayrimüslimlerin özellikle topluca değil, ayrı ayrı ele alındığı görülmektedir. Bunun için mevzuya ilişkin temel noktalar tespit edilip bunlar üzerinde yoğunlaşarak meseleyi değerlendirmek gerekmektedir. Üzerinde önemle durulması gereken bir nokta gayrimüslimler üzerinde yapılan çalışmaların kaynakları meselesidir. Gayrimüslimler ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda genelde konuyla ilgili yapılmış çalışmalara veya bir kısım matbu Osmanlıca eserlere dayanmaktadır¹. Bunun yanında yerli ve yabancı arşiv vesikalarından faydalanarak hazırlanan çalışmalar da yok değildir².

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde gayrimüslimler ile ilgili sanıldığından fazla belge ve defter bulunmaktadır. Bu belge veya belge grupları içinde kilise defterleri önemli bir yer tutmaktadır. Kudüs'te yaşayan gayrimüslimlerin Kamame Kilisesi üzerindeki tasarruf hakları hakkındaki fermanları içeren 8 Numaralı Kilise Defteri'nin ele alındığı bu çalışmada defterin önemi, tanıtımı ve fihristi yapılmıştır.

A. Bir Arşiv Kaynağı: Kilise Defterleri

Divân-ı Hümayun defter serilerinden birini teşkil eden kilise defterleri, gayrimüslim cemaatlere ait kilise, sinagog, havra, mezarlık, okul ve yetimhâne inşasına, tamirine veya bunların genişletilmesine dair sadır olan fermanların kayıtlarını ihtiva etmektedir.

980 numaralı "Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu"nda A.DVN.KLS. koduyla *Gayr-i Müslimlere Ait Dinî ve Hayrî İşler Defteri* başlığıyla 930 genel numarada kayıtlı ve H. 1237/M. 1822 tarihli 16 sayfalık 1 adet kilise defteri parçası mevcuttur. Yine 989 Numaralı "Divân-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu"ndaki kilise defterleri 989 numaralı "Divân-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu"nda kayıtlı H. 860-1340/M. 1456-1922 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 10 adet kilise defteri mevcuttur. Bu seride 8, 9 ve 10 numaralı defterler *Kamâme* adıyla kayıtlıdır (BOA. Rehberi, 2000: 90).

Kilise defterlerinde yer alan vesikalarda, genel anlamıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin din-ibadet ve eğitim-öğretim hürriyetleri ile sosyal amaçlı kurumları hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu vesikalar şüphesiz gayrimüslimlerin dini, sosyal ve eğitim alanlarıyla ilgili daha fazla bilgi içermekle birlikte müracaat yapılan yerlerin gayrimüslim nüfusları da bazen tespit edilebilmektedir. Dolayısıyla kilise defterleri, Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlerin demografik durumları bakımından da önemli bir kaynaktır (Güler, 1998: 157-158; Olgun, 2010: 226). Örnek verecek olursak Ali Güler'in kilise defterine göre Osmanlı Devleti'nde Rum, Ermeni, Yahudi nüfus iddialar ve gerçekler konusunu incelediği *Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar* adlı çalışması söylenebilir (Güler, 1997).

¹ Bkz. Bilal Eryılmaz (1990). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul:Risale Yayınları; Zeki Salih Zengin (2008). "Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, VI/15, s. 139-170; Fatih Can (2008). *Osmanlı'nın Yıkılış Sürecinde Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

² Bkz. Yavuz Ercan (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukukî Durumları*, Ankara; M. Macit Kenanoğlu (2007). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (2006). *Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak: Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü*, Ankara; Gazi Erdem (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tablo 1: Kilise Defterleri (BOA. Rehberi , 2000: 90)

Katalog Gen. No	Sıra No	Defter Adı	Tarih		Sahife Adedi
			Hicri	Miladi	
989	1	Kilise Defteri	1286 - 1290	1869 - 1873	177
	2		1290 - 1304	1873 - 1887	238
	3		1304 - 1317	1887 - 1900	285
	4		1317 - 1326	1900 - 1908	332
	5		1326 - 1329	1908 - 1911	248
	6		1329 - 1331	1911 - 1913	243
	7		1332 - 1340	1913 - 1922	88
	8	Kamame	860 - 1171	1455 - 1757	56
	9		1022 - 1303	1613 - 1885	200
	10		815 - 1099	1412 - 1687	24 ³

B. 8 Numaralı Kilise Defteri

Kilise defterlerinden 8, 9 ve 10 numaralı yani Kamame diye adlandırılan defterlerde yer alan ferman ve hükümler, bölgedeki Hıristiyan cemaatlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve nüfuz mücadeleleri, ibadet yerlerinin bakım, onarım işleri, Osmanlı Devleti'nin bu cemaatlere karşı tavrı, Batılı devletlerin cemaatler üzerindeki hamilik mücadelesi gibi konular ile ilgili önemli belgelerdir. Biz bu defterler içerisinde 8 Numaralı Kilise Defteri'ni inceleyip yer yer 9 ve 10 Numaralı Kilise Defterleri'ndeki belgelerden de istifade ettik. Ama konuya geçmeden önce defterlerin ait olduğu Kamame Kilisesi hakkında kısa da olsa bilgi verilmesinin yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Kamame Kilisesi, yıllar boyunca Yunanlılar tarafından *Anastasis* (yeniden dirilme) ya da *Resurrection*, Araçlar tarafından ise *al-Kiyāma* denilmiştir. Ancak IV. yüzyıldan beri Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu yer olduğuna inanıldığından dolayı *The Lord Sepulchre* ve *Holy Sepulchre* (Kutsal Mezar) ismi de çok kullanılmaktadır (Marris, 2005: 33).

Eski Kudüs'ün surları dışında, Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer olduğuna inanılan, idam cezalarının uygulandığı kayalık bir tepe bulunmaktaydı. Hıristiyanlarca kutsal sayılan bu yerin İbranice adı *Golgotha*'dır. Fransızlar ise buraya *Calvary* derler (Biren, 1993: 114; Wilson, 1906: 1). Doğu Roma İmparatoru Konstantin'in (285-337) annesi Helena tarafından, ihtilafli olmakla birlikte 325 yılında, bahsedilen bu tepe üzerinde Kamame Kilisesi'nin inşa edildiğine inanılmaktadır. Kamame Kilisesi'nin İsa'nın çarmıha gerildiği tepeyi ve mezar yerini tamamen kapsadığı inancı Hıristiyanlar arasında yaygındır (Vasiliev, 1928: 14).

Kamame Kilisesi, diğer kiliseler gibi düşünülmemelidir. Oldukça büyük olan kilise, birkaç katlı olup her katta küçük odalar ve zemin katta mahzenler bulunmaktadır. Kilise içindeki mekânlar ve kutsal bölümler Ortodokslar, Ermeniler, Katolikler, Habeş, Kıpti ve Süryani cemaatleri arasında paylaştırılmıştır. Dolayısıyla bu kilise sadece bir cemaate ait değil, altı cemaatin bulunduğu bir kilise topluluğudur (Peri, 2001: 3-7).

1. Defterin Maddi Tanıtımı

8 Numaralı Kilise Defteri'nin maddi tanıtımına gelince; öncelikle 41 x 29 ebadında ve ebruli ciltle kaplıdır. Toplam 56 sayfa olan defterin sayfa veya varak numaraları ardışık olamayıp ikiye ikiye artarak, aralıklarla boş bırakılmış ve bazı sayfaları ise yarı yarıya

³ 10 Numaralı Kilise Defteri'nde sayfa numaraları sayfa 15'e kadar ardışık giderken, bu sayıdan sonra sayfa 28'e geçmektedir. Sayfa 28'den sayfa 37'ye kadar da sayfa sayıları ardışık gitmektedir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Kilise Defterleri (DVNS. KLS. D), No: 10.

kullanılmıştır. Bunun sebebi defterin üçüncü sayfasındaki kurşun kalem ile yazılan nottan anlaşıldığı kadarıyla boş sayfaların fotokopi nüshada bulunmayışındandır. Defterde toplam 18 adet vesika olup düzgün olmayan bir şekilde divan ve divan kırması ile yazılmıştır. Yalnız defterin sonundaki iki vesika eksik olup rika ile yazılmıştır. Defterde yer yer mürekkep dağılımları olduğundan okunmayan küçük yerler bulunmaktadır.

2. Defterin Muhtevası

8 Numaralı Kilise Defteri'nde yer alan fermanlar Kudüs'teki Rum Patriğinin tasarrufunda olan Kamame ve Beytüllahm Kiliseler⁴indeki kutsal mekânlarla ilişkin bilgileri ihtiva etmektedir. Hıristiyanlık inancında önemli bir yere sahip olan Kamame ve Beytüllahm Kiliseleri'nin korunması, yönetilmesi ve tamirata, Hıristiyan cemaatleri için çok şerefli ve kutsal bir iş kabul edildiğinden, bu hususlarda tartışmalar meydana gelmiş ve bu tartışmalar da zamanla kilise üzerinde hâkimiyet mücadelesine dönüşmüştür. Osmanlı Devleti cemaatler arasındaki tartışmaları gidermek ve Rumları korumak amacıyla muhtelif zamanlarda fermanlar ilan etmiştir.

Kamame Kilise Defteri'ne kaydettirilen bu fermanların ilki Osmanlı Devleti'nde Fatih Sultan Mehmed zamanında Kudüs Rum Patriği Athanasios'a (Atnasiyos-اطناسيوس) verilmiştir. Yalnız bu dönemde Kudüs fethedilmemiş sadece Kudüs'teki Rumlar, Fatih Sultan Mehmed'e gelerek ondan eski imtiyazlarının yenilenmesini istemişlerdir. Fatih'te Hz. Resûl-i Ekrem tarafından sadaka ve ihsan olunan mübarek pençesiyle imzalı hattı ve Hz. Ömer'in verdiği kufi hattıyla yazılmış fermanı⁵ ve selâtin-i mâziyyeden sadaka ve ihsan olunan hatt-ı hümayûnları gereğince imtiyazlarını yenilemiştir (BOA, DVNS. KLS. d, No: 8, 9; BOA, DVNS. KLS. d, No: 9, 6).

Kudüs, Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık Savaşı'ndan sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kudüs'ün Osmanlı yönetimine giriş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Yavuz Sultan Selim'in 31 Aralık 1516'da Kudüs'ü ziyaret ettiği bilinmektedir. Yavuz'un bu ziyaretinde kendisini karşılayan Ermeni Patriği III. Serkis ve Kudüs Rum Patriği Attalia'ya (Atâlyay-اطالي), Hz. Ömer'in Kudüs'teki gayrimüslimlere verdiği fermanı ve sonradan gelen Müslüman Sultanların verdiği fermanlar gereğince, birer ferman vermiştir (Sarkis, No: 2599; Ercan, 1998: 15-17). Bu fermanlarla Yavuz Sultan Selim, hem Ermenilerin ve Rumların haklarını belirterek haksızlığa uğramalarını engellemiş, hem de haklarını kendilerine tek tek bildirerek, onları diğer mezhep mensupların haklarına müdahale etmekten alıkoymuştur. Ancak 8 Numaralı Kilise Defteri'nde yalnız Kudüs Rum Patriği Attalia'ya verilen ferman bulunmaktadır (BOA, DVNS. KLS. d, No: 8, 11; BOA, DVNS. KLS. d, No: 9, 7; BOA, DVNS. KLS. d, No: 10, 7).

Daha sonra her saltanat değişikliğinde yenilenen fermanlarda, *kadimden vaki olan kilise ve manastırları ve ziyaretleri içeri ve taşrada kadimden ne minval üzere zabt u tasarruf idegelmişler ise ol minvâl üzere anlayışıyla hareket edilerek Rumlara verilen fermanlar yenilenmiştir*. Cemaatler arasında çıkan anlaşmazlıkta da Hz. Ömer, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın verdiği fermanlar esas alınmıştır (BOA, HH, 3/88).

⁴ Kudüs'e 8 kilometre uzaklıktaki Beytüllahm kasabasında bulunan Beytüllahm Kilisesi, Kraliçe Helena tarafından inşa edilmeye başlanmış olup İmparator Konstantin tarafından tamamlanmıştır. Bu kilise Hıristiyanların gözünde İsa'nın doğduğu yer olarak tanınmıştır. Kilise, Araçlar tarafından *Magaretü'l-mehd* ve Fransızlarca *Grotte de la Nativite* namı ile şöhret bulmuş bir mağarayı ihtiva eder. Hıristiyanların burayı Hz. İsa'nın doğum yeri olarak görmeleri ise, Mesih'le ilgili şu anlatıma dayanmaktaydı: "Ve sen, Yahuda binleri arasında bulunmak için küçük olan Beytlehem Efrata! İsrail üzerine hükümdar olacak adam bana senden çıkacak; ve onun çıkışı eski vakitten, ezeli günlerdendir." Doğumun ilk defa "şehrin doğusundaki bir mağarada" gerçekleşeceği şeklindeki ifadesidir. Bkz. Abdurrahman Küçük (1992). "Beytüllahm", TDV. İslam Ansiklopedisi, VI, İstanbul, s.86-87; Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları (1993). Haz. F. Rezan Hürmen, I, İstanbul, s. 116.

⁵ Kudüs, 638 yılında Halife Hz. Ömer zamanında fethedilmiş olup Halife şehirdeki Hıristiyanların canlarına dokunulmayacağını, ibadetlerinde serbest olacaklarını ve ibadethanelerinin korunacağını ifade eden bir ferman ilan etmiştir. Bkz. BOA, DVNS. KLS. d, No: 8, s. 7; Moshe Gil (1992). *A history of Palestine 634-1099*, New York, s.53; Maher Y. Abu-Munshar, *Islamic Jerusalem and Its Christians*, London 2007, s.88.

8 Numaralı Kilise Defteri'nde Halife Hz. Ömer, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan IV. Murad, Sultan IV. Mehmed, Sultan İbrahim, Sultan II. Süleyman, Sultan III. Osman ve Sultan III. Mustafa tarafından Kudüs Rum Patriklerine verilen fermanlar bulunmaktadır. Bu fermanların bazıları 9 ve 10 Numaralı Kilise Defteri'nin muhtelif sayfalarında da bulunmaktadır.

Tanıtımı yapmaya çalıştığımız defterin içerisinde toplam 18 tane belge vardır. Belgelerin biri Arapça olup diğerleri ise Türkçe'dir. Arapça olan belge, Hz. Ömer'in 638'de Kudüs'teki gayrimüslimlere verdiği fermanıdır. Defterde 14 belgenin başında hangi sultan tarafından verildiği kayıtlıdır. Ayrıca fermanların başında bazen özet bir cümle olmakla birlikte bir de beddua vardır. Mesela IV. Murad zamanında verilen fermanın başındaki özet cümle *Rumlar evvel girsun için emr viresiz yazılıdır*. Yine Sultan IV. Mehmed zamanında verilen ferman da *Ermeni dahl itmeye yazılıdır*.

Fermanın kim tarafından verildiği yazıldıktan sonra fermanı bozmaya ve değiştirmeye çalışanlara beddua okunmaktadır. Bazen beddua fermanın başında yer aldığı gibi fermanın sonunda da tekrarlanmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman tarafından verilen fermanın başında *Emr-i şerifim mücebine amel oluna feshine her kim murad ederse Allahu Teâlâ'nın azâbına ve Hazret-i Resûl-i Ekrem'in hüsnâna uğrasın yazılıdır*. Fermanın sonunda da *emir-nâme-i sultan olanlar veyahud vüzerây-ı izâm ve ulemâ ve sulehâdan mîr-i mîrân ve mîr-livâ ve voyvodaları ve beytü'l-mal ve kassâm âdemleri ve vakf mütevellileri ve subaşuları ve zuema ve erbâb-ı timar ve müteferika ve çavuş ve sipahi ve yeniçeri ve sair ehl-i örf tâifesi ve kapım kullarından ve Hazret-i Resuli Ekrem salla'llahu aleyhi ve sellem hazretlerinin ümmetinden her kim Hazret-i Ömer hazretlerinin ahidnâme-i hümayûn ve merhûm babam Sultan Selim Han aleyhi'r-rahmeti ve'l-rıdvân hazretlerinin hatt-ı hümayûnları sa`âdet-makrûnları ve hala verilen hatt-ı hümayûnlar sa`âdet-makrûn ve fesh eylemek murad olur ise Allahu teâllanın hüsnâna ve azabına mesûl olalar deyu... şeklinde geniş bir beddua tekrarlanmaktadır (BOA, DVNS. KLS. d, No: 8, 13-15).*

Fermanlarda dikkat çeken diğer önemli bir husus, Kudüs'ün içinde ve dışında Rumların tasarruflarında olan kutsal mekânlar bir bir sayılarak Kudüs Rum Patriği'nin yetkileri ve muafiyetleridir. Fatih'in, Yavuz'un ve Kanuni'nin verdiği fermanlarda ölen rahiplerin, metropolitlerin ve piskoposların geri bıraktıkları mallara Rum Patriği el koyma yetkisine sahip olduğu belirtilmektedir. Muafiyetleri konusunda da Rum taifesi *gümriük ve bac ve harac ve sair tekâlif-i örfiyeden bi'l-külliyeye muâf ve müsellemler olalar* şeklinde kaydedilmektedir (BOA, DVNS. KLS. d, No: 8, 9-15).

C. Defteri'nin Fihristi

Sayfa No	Orj. Sayfa No	Hicri Tarih	Açıklama
1	3	15 Rebi'ü'l-evvel 1152	Rum tâifisinin elinde Kudüs-ı Şerif'teki ziyaretgâhlarına dair verilen olup, bunların çok eski olduğundan incelenerek bir kâtip tarafından bir toplanmasını istemelerine dair
2	5	-	Rum tâifisinin Kudüs-ı Şerif'teki ziyaretgâhlarına dair verilen eski senetlerin bir defterde toplandığı ve bir suretinin Rum tâifesine teslim edildiğine dair
3	7	-	Halife Hz. Ömer'in Kudüs-i Şerif'teki gayrimüslimlere tanıdığı imtiyâzâta dair
4	9	Evâsıt Şevvâlü'l-mükerrrem 860	Fatih Sultan Mehmed'in Kudüs-i Şerif'teki Rum Patriği Atnasiyos'a verdiği imtiyâzât-ı kadîmelerini müeyyid eden fermân-ı âlf
5	11	923	Yavuz Sultan Selim'in Kudüs-i Şerif'teki Rum Patriği Attalia'ya verdiği imtiyâzât-ı kadîmelerini müeyyid fermân-ı âlf
6-7	13-15	Evâsıt Rebiy'ü'l-evvel 933	Kanuni Sultan Süleyman'ın Kudüs-ı Şerif'teki Rum Patriği Barmanos'a (برمنوس) verdiği ve Hz. Ömer, selâtin-i mâziyeden olan evâmir-i şerifler ve Yavuz Sultan Selim tarafından ihсан buyrulan 923 tarihli nişân-ı hümayûnunun teyîdine dair nişân-ı âlişân
7-9	15-19	Evâsıt Safertü'l-hayr 1044	Sultan IV. Murad tarafından Kudüs-ı Şerif'teki Kamame Kilisesi'nde her sene yapılan nar ziyaretine ve ayinine önce Rumların girmesi ve buna Ermeni, Frank, Habeş ve Süryanilerin müdahale etmemesine dair verdiği emr-i âlişân

9-11	19-23	Evâhir Rebiyü'l-evvel 1096	Sultan IV. Mehmed'in Kudüs-ı Şerif'teki Rumlara Hz. Ömer, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın tanıdığı imtiyâzât-ı kadîmelerinin müeyyidi, Rumların tasarruflarındaki kutsal yerler ve Habeş, Kıpti, Süryani, Gürcü taifelerinin Rum Patriğine tabi olduğu, Ermenilerin buna müdahale etmemesi dair emr-i âlişân
11-12	23-25	Evâhir Muhârremü'l-harâm 1098	Sultan IV. Mehmed tarafından Kudüs'teki Rumların tasarruflarındaki kutsal yerler, Ermenilerin gasp ettikleri yerlerin geri verilmesi, Ermenilerin kilise bahçesinde ihdas ettikleri duvarın yıkılması ve anahtarının alınması, Ermeni ve diğer cemaatlerin Rumların haklarına müdahale etmemesine dair emr-i âlişân
13	27	Evâsıt Cemâziye'l-evvel 1047	Sultan IV. Murad tarafından Kudüs-ı Şerif'teki Rumlara ait kutsal yerlerin Hz. Ömer, selâtin-i mâziyeden olan evâmir-i şerifler mucebince olduğu, Frenklerin haksız olarak ellerine geçirdikleri kutsal yerlerin Rumlara geri verilmesi ve Frenklerin, Rumların haklarına müdahale etmemelerine dair emr-i âlişân
14-15	29-31	Evâsıt Şevvâlü'l-mükerrrem 1054	Sultan İbrahim tarafından Kudüs-ı Şerif'teki Rumların tasarruflarındaki kutsal yerler, Efrenc rahiplerinin Rumların ellerinden aldıkları kutsal yerlerin geri verilmesi ve Rumların haklarına müdahale edilmemesine dair verilen emr-i âlişân
15-17	31-35	Evâsıt Recebü'l-müreceb 1086	Sultan IV. Mehmed tarafından imtiyâzât-ı atıkanın teccidine dair Rumlara verilen emr-i âlişân
17-19	35-39	Evâhir Zi'l-hiceti'ş-şerif 1088	Sultan IV. Mehmed tarafından Kamame Kilisesi'ndeki kabr-i İsa'da öncelikle Rum taifesinin ayin hakkı olduğu, Rum Patriğinin izniyle ziyaret yapılması, Frenk tâifesi Beytüllahm Kilisesi'nin bir anahtarını gasp ettikleri ve bu anahtarın Rum Patriğine teslimine dair Kudüs Rum Patriğine verilen emr-i âlişân
19-21	39-43	Evâsıt Cemâziye'l-âhîr 1099	Sultan II. Süleyman tarafından Kudüs-ı Şerif'teki, Kamame Kilisesi'ndeki ve Beytüllahm Kilisesi'ndeki Rumlara ait kutsal yerler, Frenk taifesinin Rumlara ait gasp ettikleri kutsal yerlerin geri verilmesi, hiçbir şekilde Rumların haklarına Frenk ve diğer cemaatlerin müdahale etmemesine dair verilen emr-i âlişân
22-24	45-49	Evâhir Zi'l-ka'de 1170	Sultan III. Osman tarafından Kudüs-ı Şerif'te ve taşrasında, Kamame Kilisesi'ndeki ve Beytüllahm Kilisesi'ndeki kutsal yerlerin Hz. Ömer, selâtin-i mâziyeden olan evâmir-i şerifler, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan zamanlarında verilen emr-i âlişânla belirlendiği Efrenc rahiblerinin bunu dışına çıkmamalarına ve Rumların haklarına müdahale etmemelerine dair emr-i âlişân
24-26	49-53	Rebi'ü'l-evvel 1171	Sultan III. Mustafa tarafından imtiyâzât-ı atıkanın teccidine dair Rumlara verilen emr-i âlişân
27	55	Evâhir Rabî'ü'l-âhîr 1123	Kudüs-ı Şerif'teki ziyaretgâhların Padişah mülkü olduğu, hiçbir cemaate vakf ve temlik olunmadığı, yalnız cemaatlerin ziyaret ve ayinlerine ruhsat verildiğine dair Kudüs-ı Şerif kadısına yazılan emr-i âli
28	57	-	Kamame Kilisesi'nde kabr-i İsa adlı mahalde icra olacak ayinler için cemaatlerin birbirlerine müdahale etmelerine engel olunmasına dair

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimlerin din-ibadet, eğitim-öğretim ve demografik özellikleri hakkında bilgi vermesi açısından kilise defterleri önemli kaynaklardı. Tanıtımını yapmaya çalıştığımız 8 Numaralı Kilise Defteri ise Kudüs'teki Hıristiyan cemaatlerin özellikle de Rum cemaati için önemli bir kaynak olduğu anlaşılıyor. Defter sayesinde Kudüs'teki Rumlara verilen imtiyazlar, Hıristiyan cemaatlerin birbirleriyle ilişkileri ve Osmanlı Devleti'nin bu cemaatlere karşı tavrını aydınlatması açısından önemi daha da artmaktadır. Ayrıca defter içindeki fermanlarda Kudüs Rum Patriği hakkında da önemli bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere yönelik hoşgörü ve itidal politikası şüphesiz kaynağını İslam geleneğinden almaktadır. Ancak bu geleneğin muhtelif zamanlarda ve farklı kişiler tarafından değişikliklere yol açılmaması için güçlü bir hukuk temeli oluşturduğu görülmektedir. Ele aldığımız 8 Numaralı Kilise Defteri'nde anlaşıldığı kadarıyla Rumlara verilen imtiyazlara Katolikler, Ermeniler ve diğer Hıristiyan cemaatlerin müdahaleleri engellenerek Kamame Kilisesi içinde huzurla cemaatlerin ayin ve ziyaret etmeleri sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA)
Bab-ı Asafi Divan-ı Hümayun Sicilleri Kilise Defterleri
A. DVNS. KLS. d, No:8
A. DVNS. KLS. d, No:9
A. DVNS. KLS. d, No:10
Hatt-ı Hümayun
HH, 3/88

Basılı Kaynaklar

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (2006). *Gökkubbe Altında Birlikte Yaşamak: Belgelerin Diliyle Osmanlı Hoşgörüsü*, Ankara.
- BOZKURT, Gülnihâl (1996). *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- CAN, Fatih (2008). *Osmanlı'nın Yıkılış Sürecinde Gayrimüslimler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERCAN, Yavuz (1988). *Kudüs Ermeni Patrikhanesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ERCAN, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik Ve Hukukî Durumları*, Ankara: Turan Kitapevi.
- ERDEM, Gazi (2005). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ERYILMAZ, Bilal (1990). *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları.
- GIL, Moshe (1992). *A history of Palestine 634-1099*, New York: Cambridge University Press.
- GÜLER, Ali (1998). "Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din-İbadet, Eğitim-Öğretim Hürriyetleri ve Bu Bakımdan "Kilise Defterleri"nin Kaynak Olarak Önemi (4 Numaralı Kilise Defteri'nden Örnek Fermanlar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 9, s. 157-158.
- GÜLER, Ali (1997). *Osmanlı Devleti'nde Azınlıklar*, İstanbul.
- KAYA, Remzi (1994). "Ehl-i Kitap", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, X., İstanbul, s. 516-517.
- KENANOĞLU, M. Macit (2007). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*, İstanbul: Klasik Yayınevi.
- KÜÇÜK, Abdurrahman (1992). "Beytülahm", *TDV. İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul, s. 86-88.
- MARRIS, Colin (2005). *The Sepulchre of Christ and the Medieval West (From the Beginning to 1600)*, New York: Oxford University Press.
- MAHER, Y. Abu-Munshar (2007), *Islamic Jerusalem and Its Christians*, London.
- Mehmet Tefik Biren'nin II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları (1993). Haz. Fatma Rezan Hürmen, İstanbul.
- OLGUN, Hakan (2010). "Kilise Defterleri'ne Göre İstanbul'da Gayrimüslim Cemaatlerin Dini ve Sosyal Görünümü: Üç Numaralı Kilise Defteri Örneği", *Dinsel ve Kültürel Farklılıkların Birarada Yaşaması: İstanbul Tecrübesi*, Edr. M. Fatih Arslan ve Muhammed Veysel Bilici, İstanbul, s. 223-233.
- PERI (2001). *Christianity under Islam in Jerusalem: The Question of the Holy Sites in Early Ottoman Times*, Boston.
- Sarkis, Karakoç, *Külliyyât-ı Kavânin*, I., No: 2599.
- VASILIEV, A.A. (1928). *History of the Byzantine Empire*, Madison.
- WILSON, Charles William (1906). *Golgotha and Holy Sepulchre*, London: The Committee of the Palestine exploration fund.
- ZENGİN, Zeki Salih (2008). "Tanzimat ve Sonrası Dönemde Osmanlı Toplumunda Gayrimüslimler ve Din Eğitimi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, VI/15, s. 139-170.

